

РАЗВОЈ БЕОГРАДА И ЊЕГОВА АРХИТЕКТУРА ИЗМЕЂУ ДВА РАТА

Кратки период од свега двадесет година који је претходио Другом светском рату, био је веома значајан, чак пресудан за формирање данашњег лика Београда, као и за могућности његовог развоја у будућности. Овај значај не лежи у вредности архитектонских и урбанистичких остварења већ у чињеници да је у том раздобљу настао сасвим нови лик Београда у коме се утапају и скоро губе црте дотадашњег развоја. Изградња је тада заузела скоро максималне оквири, начето је све што се могло начети, и данас остаје још једина могућност на левој обали Саве за стварање једног новог дела града, чији лик и садржај неће бити прејудициран стихијом прошлости.

Градови се изграђују врло споро. Свака генерација додаје по једну степену у вечито живој и променљивој изградњи једног града; свака генерација прихвата започето дело, мења га по својим потребама али се и ослања о чврсто тло које јој је припремила претходна генерација. Развој Београда после Првог светског рата није створио то чврсто тло, није дао ослоне тачке за даљи правилан развој. Пред наслеђем из тога раздобља тешко је заузети став: много тога заслужује да буде измењено а мало је ствари могуће темељно изменити.

Модерна историја Београда почиње ослобођењем Србије од Турака. Разорен и уназађен аустро-турским ратовима и несрећним завршетком Првог устанка, Београд почиње да се развија у младој српској држави готово испочетка. Велики је пут учињен за једва сто година

од мале балканске варошице са око шест хиљада становника до града који је почетком овога века почео већ добити европску физиономију. Па ипак, пред Први светски рат, Београд је већ од око деведесет хиљада становника са деветнаестак хиљада кућа, великом већином приземних, са свега неколико кућа, у центру, вишим од једног спрата. Какав је био квалитет тих кућа најбоље показује анкета, коју је спровео 1907 др Драгиша Ђурић, и која је утврдила да је већина од њих испод хигијенског минимума, са влажним и дотрајалим становима од којих многи имају висину испод два метра.

У првом светском рату, Београд је био још једном опустошен, и то не последњи пут, а његово становништво је пало на испод педесет хиљада.

Такав Београд, по завршетку рата, није више био погранични град; постао је центар простране државе. Ту улогу Београд дочекује сасвим неспреман. Ни у односу на предратну Србију Београд, као престоница, није достигао одговарајући степен развоја, не само по величини већ ни по свом уређењу. Утолико више је настао огроман раскорак између нових потреба и затечених могућности. Перспективе једног снажног и брзог развоја биле су несумњиве. Исто-времено то је крило и највеће опасности за правилан и хармоничан развој града. Заиста тешко би било обуздати и правилно усмерити ту неодољиву плим нових захтева, потреба, често противуречних интереса, чак и у некој много сређенијој ситуацији, са више традиција и искустава у изграђивању

града, са јаснијим погледима на основне проблеме.

Тако је Београд почео нагло да се насељава а исто тако и да се шири. Предратни Београд је био ретко насељена варош са претежно приземних зградама. После Првог светског рата, насељена територија града се много више повећала него број становника. Значи да је Београд постајао много ређе насељен, још више раштркан, са још више празнина на својој територији.

Већ 1919, Београд има 111.000 становника, са око 1.000 ха изграђене површине, а 1929, 288.215 становника са око 260 ха изграђене површине. Пред Други светски рат Београд је достигао величину од око 350.000 становника и изграђену територију од преко 4.000 ха. Расплињавању Београда допринело је и то, што је изграђиван претежно ниским зградама. Од 1919 до 1921, од укупног броја нових кућа, саграђено је 57% приземница, 25% са једним спратом, 18% са више од једног спрата, док је просечна висина била 1,59 спрата. Од 1922 до 1923, подигнуто је 41,3% приземница, 20,4% на један спрат, 38,3% са више од једног спрата; просечна висина је била 2,43 спрата. Од 1924 до 1925, било је изграђено 46,8% приземница, 26,3% на један спрат, 26,8% са више спратова, а просечан број спратова износио је 1,98. У периоду од 1926 до 1928. била је грађевинска делатност нарочито велика и изграђено је 33,49% свих грађевина подигнутих од 1919 до 1933. У том периоду подигнуто је 38,8% приземница, 31,8% на један спрат и 29,4% са више од једног спрата. Просечан број спратова био је 2,05. Од 1929 до 1930, подигнуто је знатно мање зграда и то: 40,8% приземница, 32,9% на један спрат и 26,3% са више од једног спрата а просечан број спратова износио је 2,07. Од 1931 до 1932 подигнуто је 39,9% приземница, 32,0% на један спрат, 28,1%

Сл. 1 — Успређење изграђених површина Београда у 1920, 1934 и 1948 години. Док су на територији Земунa промене једва приметне, дотле се територија Београда на десној обали повећала 3—4 пута

Сл. 2 — Поглед из ваздуха на Београд. Пада у очи отсуство система у изградњи

вишеспратних зграда, а просечан број спратова био је 2,17.

Од 1919 до краја 1932 подигнуто је 4137 нових кућа тако да их је тада било у Београду укупно 22.983. Карактеристично је да је проценат приземница у односу на укупну изградњу у појединим годинама прилично константан што важи и за касније године. Тај проценат осцилира око 40%. Просечан број спратова се креће између 2 и 2,5.

Ширење града није ишло ни приближно концентрично. Настала су удаљена и изолована насеља као Раковица, Чукарица, Сењак, Вождовац, Пашино Брдо, а истовремено и дуги пипци дуж државних друмова Смедеревског и Крагујевачког. Развијајући се тако, Београд је по броју становника убрзо дошао у ред већих градова.

При свему томе, Београд се није развијао као добро и хармонично организован град. Иако се становништво из године у годину нагло повећавало, дру-

штвени центри града остали су прилично неразвијени. Учетворостручени Београд није успео да створи нове жиже, нове центре друштвеног и јавног карактера. Још увек је центар старог Београда, са нешто измењеним ликом и нешто промењеним карактером, био средиште јавног живота, био општи центар града без диференцијације по улози и животној садржини. Овакво стање израз је извесног примитивизма наслеђеног из прошлости и разумљивог за своје време, примитивизма који ни брзим развојем у послератним годинама није могао бити успешно савладан.

Треба имати у виду да тај центар Београда води порекло од трговачког Београда још из турског времена, када је чаршија била све. Та чаршија се померала од Саборне цркве и Дубровачке улице у Кнез Михаилову улицу, доцније на Теразије, и, у новије време, после Првог светског рата, све до Славије. У том потезу све је било помешано: тр-

говина, као и јавни, културни и забавни живот. Као по крају низали су се: универзитет, позориште, министарства, краљев двор.

Карактеристично је за Београд да је крајње оскудан у трговима. Шта више, може се рећи да тргова одређене физиономије, одређеног друштвеног садржаја и архитектонски и урбанистички уобличених, уопште и нема. Међутим, тргови не дају само естетски изглед граду, већ су то и места интензивније друштвене активности, места која дају боју и обележје животу града.

Нови делови Београда, који површином троструко надмашују Београд од 1914, немају тргова ни у оној мери у којој их има стари Београд. Не само да ти делови Београда немају тргова, већ су и било какви центри друштвеног живота у крајње рудиментарном облику. Као последицу развоја између два светска рата, имамо град у коме се јасно разликују два дела: старо језгро града, у коме је центар целокупног јавног живота и које, имајући у виду услове развоја, има ипак позитивних урбанистичких квалитета, и нови део: аморфна и хаотична агломерација. Има делова, и не баш на крајњој периферији, где се човек са изненађењем пита, да ли се још увек налази у великом граду или у некој паланци. Становници тих крајева града су неправедно заповстављени и присиљени да живе под горим условима него у провинцији.

Такав развитак Београда није последица недостатка било каквог урбанистичког плана. Већ пред Балкански рат, Београд добија план који је израдио француски архитекта Камбон. Тај план је већ тада био неживотан, рађен у већ тада преживелом формалистичком маниру. После 1918, у сасвим новој ситуацији, такав план није могао послужити као путоказ новој изградњи Београда. Нови Генерални план озаконен је тек 1924, тако да је више од пет година изградња Београда текла скоро без икаквих прописа.

Генералном урбанистичком плану Београда из 1924 могле би се учинити многе замерке. На првом месту то, што

није смелије погледао у будућност. Обухватио је исувише малу територију; од Сењака до Карабурме и од Калемегдана до Јужног булевара. Иако Савз више није била државна граница, развој Београда није био упућен на леву обалу Саве, са тежњом ка спајању са Земунском, мада су још тада у том смислу постојали одређени предлози. Већ и сам програм будућег развоја и трансформације града је нејасан. Недостаје замишљао о једној добро организованом целини. Све се своди на детаље, уосталом доста оскудне и, на мање или више, парцијална решења. Нека питања план и сувише круто прецизира. Тако су тачно опредељена места и облик јавних грађевина по списку на коме се налази неких 140 објеката, са претензијом да су све друштвене потребе обухваћене. Објекти из овог списка нису повезани у један организован систем већ су сејани по граду према томе, углавном, где се нашло слободног простора.

Нови Генерални план се и сувише оубазриво држао постојећег стања иако је тада постојећи грађевински фонд највећим делом био незнатне вредности. Тиме је пропуштена прилика да се обезбеди за будућност остварење неких снажнијих потеза, да се правилније реше урбанистички проблеми Београда и да се смелије интервенише у циљу формирања урбанистичког лика Београда.

Међу малобројним регулационим захватима које је предвиђао овај регулациони план, било је и неких добрих потеза, као, на пример, дијагонала у продужетку Дечанске до Душанове улице¹, веза од Ломине улице до Босанске улице (слична веза предвиђена је у новом Генералном плану од 1950), продужење правца горњег дела Балканске улице и веза са Сарајевском улицом, по многу

¹ У старом плану Београда из турског времена постојала је једна оваква „дијагонална“ улица на дунавској падини која је ишла по благом паду и избијала негде код данашњег Дома армије. На једном плану из 1878, она још увек постоји, а касније је нестала у новој, ортогоналној регулацији. Ова крута, шематска регулација значила је европеизирање турског Београда, уклањање кривих узаних

Сл. 3 — Куће из XIX века поред нових грађевина подигнутих после Првог светског рата (Скадарска улица)

блажем паду (добра замисао која је онемогућена подизањем Друге женске гимназије).

Пракса је убрзо изнела на видело све недостатке овог плана. Услед наглог прилива становништва, Београд се убрзо почео изграђивати изван територије обухваћене планом и, пошто ту нису важиле грађевински прописи, градило се без икаквог плана и контроле. Ту су се населили ситни сопственици који нису били у стању да граде у постојећем граду по прописима Генералног плана. Они су куповали сељачке њиве, спонтано изграђивали неуређена, конфузна насеља скромних кућерака која су, на домак тадашњег Београда, пркосила сваком плану. Међе сељачких њива, које су прилагођене начину орања

сокака, али су том приликом биле изгубљене и многе добре стране једне органске и, у много чему, човеку ближе мреже улица. Тек што је нова, ортогонална регулација била остварена, осетила се потреба за једном дијагоналном везом по блажем паду, али је већ било касно. Дијагонално сечење сразмерно малих, правоугаоних блокова, било би, можда, једна нова грешка.

(прате изохипсе терена), наметнуле су трасе улица, које су се у почетку спонтано јавиле, као и облик и димензије блокова. Касније су и ти делови били обухваћени атаром, улице су калдрисане, а регулациони план их је признао. Овакав постанак уличне мреже, лако је уочљив, нарочито на Лекином брду и Душановцу.

Али постојао је и један још сиромашнији део грађана који није био у стању нити да купује земљишта и гради у околини, нити да плаћа високе киреје за станове у граду којих је, уосталом, било сасвим недовољно. Општина и држава нису ни помишљале да граде станове за раднике. Тако су ти људи били присиљени да на јуриш, преко ноћи, заузимају неке слободне просторе, скоро на домаку центра града, и да ту подижу своја бедна склоништа. Тако су постала злогласна насеља беде: Јатаган-мала, Прокоп, Пиштољ-мала, и друга.

Остварење Генералног плана из 1924 наишло је одмах на тешкоће. Генерални план није био у стању да одговори захтевима живота и оставио је нерешена многа питања. Због тога се одмах по-

Сл. 4 — Берза (арх. А. Ђорђевић) и Трговинска комора (арх. Брашован) су најмаркантније зграде на Студентском тргу али компоноване свака за себе без обзира на околину, делују као грађевине које су се случајно нашле једна до друге на истом месту

чело са изменама плана, и у току од десет година извршено је 190 измена, од којих су многе мењале у основи првобитну замисао. Такви недостаци и слабости плана отворили су врата злоупотребама и измене су се вршиле под притиском како државних институција тако и утицајних приватних власника. Изградња Београда била је испуштена из руку. Београд се брзо изграђивао, инвестирана су огромна средства, дотада неслућена, али целинске идеје и планског усмеравања није било чак ни у оној мери коју је давао тадашњи Генерални план.

Најзад, 1939 морао је бити начињен нов регулациони план. Тај план није значајно прекретницу у дотадашњем развоју града. Он је углавном санкционисао резултате дотадашње, већим делом

непланске изградње, обухватајући сада много већу територију; уствари ону по којој се град већ био раширио.

У погледу архитектонско-урбанистичког уобличавања града, ни овога пута није ништа учињено. Као што је познато, Београд није имао традицију уобличених градских тргова ни завршених градских целина као што их имају многи градови Западне Европе. Чудно је са колико се устезања и резерве прилазило решавању главних, може се рећи, јединих тргова Београда: Позоришног трга, Славије, Студентског трга. Рађено је више решења за те тргове. Било је и покушаја да се путем интернационалних конкурса дође до решења, и у тим неуспелим покушајима дошао је рат. Таквим околностима имамо да захвалимо што, с једне стране, још и данас гле-

дамо ове разграђене просторе без форме, али исто тако, и што имамо прилично одрешене руке да их решавамо данас смелије, савременије и консеквентније.

Али, ако је било настојања да се обликују извесне целине у центру града, шире, пластично обликовање града, обликовање његове силуете било је потпуно занемарено, иако конфигурација земљишта на коме лежи Београд, његов тако често хваљени положај, то императивно захтевају. Позната је ствар, да Београд није оријентисан ка рекама, да је од њих отсечен гвозденим обручем железничких пруга, складиштина и неуређених просторима, да су куће окренуте позадином ка Сави и лепом видуку, откривајући своје најружније стране погледу са Саве и са стране Земунa, одакле је један од главних прилаза Београду.

Са општим нескладом у развоју града иде и несклад у архитектури грађевина које су тада подизане. Тешко је утврдити неки општи смер који је ар-

хитектура у Београду узела, још теже је одговорити на питање каква је типична архитектура тога доба, и који су њени највиши домети.

У скромним размерама предратне Србије, са првом екипом домаћих школованих архитеката, у Београду је подигнут изванредан број грађевина, које имају стварних архитектонских квалитета и сведоче о укусу и осећању мере и амбијента од стране оних који су их градили. После Првог светског рата настаје беспуће. У архитектури влада разнородност и разноликост по сваку цену. Разноликост која не даје богатство облика већ сведочи о неумерености и недостатку укуса. Психологија власника зграда, нових богаташа, без праве културе, не трпи подређивање неком општем принципу, не трпи усклађивање и уклапање у целину. Кућевласник се не обазире на своју околину, шта више он жели да се издвоји различитом архитектуром, различитом висином зграде, и то постиже углавном општим нескладом.

Сл. 5 — Зграда Универзитетске дечје клинике је успело остварење модерне болничке архитектуре

Сецесија је већ тада била демодирана, и куће се граде са штуром, безличном, суморном, еклектичном архитектуром. Тридесетих година појављују се већ и у Београду рационални облици модерне архитектуре, истина најчешће са доста компромиса. Нешто касније, поново долази до изражаја еклектична архитектура са неумереном употребом барокне другостепене пластике, као реакција на штурост онакве модерне архитектуре, и као израз наглог богаћења власника. Ипак, о овом замршеном и кривудавом развоју не би требало судити ако се не узму у обзир све околности, утицаји и сметње које су се јављале у овом раздобљу.

Мали је био и сасвим недовољан број домаћих архитеката после Првог светског рата. Нове генерације архитеката још нису биле стигле, тако да су у првом периоду изградње до 1930, деловали разни архитекти са разних страна чија су имена, већином, у јавности остала непозната.

Београд, свакако, није био тада у средишту архитектонског збивања у

Сл. 6 — Ова зграда у Јовановој улици је пример архитектонског кича и еклектизма (пројектант арх. Јован Вјеловић)

Европи. Али и та збивања у Европи су била у знаку лутања и тражења новог израза, после праскавог али краткотрајног пламена сецесије. Модерна архитектура је крчила себи пут, али у то доба било је више пројеката и теорија него остварења. У првим годинама после рата модерна архитектура је највеће успехе постигла у Немачкој и Холандији. У Француској су позиције академизма биле још јаке; идеје модерне архитектуре теже продиру, иако у њој тада делује Le Corbusier, најдоследнији идеолог модерне архитектуре. Старија генерација београдских архитеката школовала се у Немачкој и била под утицајем академизма, а касније је еволуирала ка сецесији. Млађа генерација, после Првог светског рата, школовала се претежно у Београду, а делимично у Паризу и у Прагу. Модерна архитектура јавља се у Београду са закашњењем од неких десет година у односу на Немачку и неке друге земље Западне Европе. Али, можда, највећи узрок споријем продирању модерне архитектуре код нас треба тражити у утицају средине, утицају ондашњих власника и владајућих кругова, чијем још примитивном и неразвијеном укусу више одговара академизам и еклектицизам XIX века.

После Првог светског рата у Београду, престоници нове, неколико пута веће државе, у погледу јавних грађевина све је требало градити ново: Парламент (истина већ започет), министарства и друге државне установе, факултете, клиничке болнице за новоосновани Медицински факултет и многе друге важне грађевине.

За нова министарства тражи се монументалан и раскошан ефекат. Нова генерација архитеката још је у формирању и у њу се нема поверења. Зато се ти задаци поверавају руским архитема који су после слома царске Русије дошли у нашу земљу. Они су предали у нашу средину онај разметљиви, помпезни и китњаст еклектички стил царских грађевина. О томе сведочи архитектура зграда министарстава у улици Кнеза Милоша, које је пројек-

товао архитект Краснов, и зграде Генералштаба архитекте Баумгартена. Нешто касније подигнута је и зграда Министарства саобраћаја по пројекту проф. Светозара Јовановића. Грађевина је обликована у еклектичном, неокласичном духу, али са добрим пропорцијама основних маса које дају монументалан ефекат. Данашња зграда Секретаријата за послове народне одбране у Немањиној улици била је пројектована за Министарство грађевина и завршена непосредно пред рат. Архитектура ове грађевине, са низом огромних, диспропорционираних коринтских стубова на главној фасади без икакве, макар и привидне, конструктивне логике, и монотоним низом једнаких прозора на остале три фасаде, сведочи о потпуној декаденцији еклектицизма.

Колико су погрешна схватања званичних кругова била сметња афирмацији истински добре архитектуре, најбоље показује случај зграде Главне поште на Булевару револуције. На конкурс за ту зграду, добио је прву награду пројект талентованог загребачког архитекте Јосипа Пичмана. Унутрашњем решењу зграде није се могло ништа приговорити. Али, чисте и једноставне форме које су дошле до изражаја и у спољњем обликовању, нису биле прихватљиве за ондашње наредбодавце. Модерна Пичманова архитектура добила је, по налогу са „највишег места“, тешку, нескладну и неукусну камену одећу.

Изградња комплекса Клиничких болница новооснованог Медицинског факултета, била је један од најзначајнијих подухвата у послератној изградњи. Нажалост, та изградња носи карактер најоскудније импровизације. Без простудираног урбанистичког решења целог комплекса, грађене су несавремене зграде за клинике, штуре и хетерогене по архитектури. Хистолошки институт и Деканат са Нервном клиником имају еклектичку стилску архитектуру; остале клинике, истина без стилских претензија, оскудне су и формално и функционално. Први покушај у правцу савременијег решавања бол-

Сл. 7 — Зграда на углу улица Браће Југовића, 29 новембра и Скадарске, коју је пројектовао арх. Драгиша Брашован, спада у значајнија остварења модерне архитектуре у Београду

ничке архитектуре, истина уз многе компромисе и ограничења, претставља Хируршка и Уролошка клиника изградњена 1929 коју је пројектовао арх. Бранислав Којић. Пред сам рат, завршена је Дечја клиника по пројекту арх. Милана Злоковића, најзад једно успело остварење модерне болничке архитектуре.

У време кад је грађен Технички факултет у Београду (1930), модерна архитектура је већ постигла знатне успехе у свету, а за зграде које су везане за савремена техничка достигнућа, доказала је и неоспорна преимућства. Компликоване функције једне зграде специјалне намене (болнице, савремене школе, лабораторије, фабрике итд.), нису могле бити задовољене у оквиру једне канонизираних и преживеле архитектуре, са строгим симетричним и осовинским поступком. Београдски Технички факултет, носилац напредне техничке мисли код нас, определио се за традицију, за симетрију, за историске стило-

ве, наметнувши тиме крупне сметње и ограничења добром одвијању наставе и рада у школи. Све ове основне ствари жртвоване су традиционалном спољњем обликовању, уосталом већ преживелом и неоригиналном, истрошеном и профанисаном честим понављањем.

Правни факултет саграђен је пред сам рат. Иако на овој згради нису примењивани историски стилови, она носи све недостатке формалистичког и укалупљеног поступка као што је, на пример, симетрија по дијагонали угла између две улице.

Национални романтизам у архитектури није био још превазиђен после Првог светског рата у Београду. Шта више, неколико већих јавних грађевина подигнуто је у такозваном националном стилу. Најизразитији пример је Пошта број 2 код Железничке станице², коју је пројектовао арх. Момир Коруновић. То је покушај оживљавања наше средњовековне архитектуре, применом њених елемената на грађевине нашег времена. Општи утисак је бизаран и потсећа на све друго само не на српску средњовековну архитектуру. Арх. Коруновић је пројектовао у истом духу и зграду Главног телеграфа, као и неколико соколских домова. Сличан покушај учинила је и арх. Милица Крстић са зградом Друге женске гимназије. Ови покушаји остали су ипак усамљени, бар што се тиче изведених зграда. Иначе, на Архитектонском отсеку Техничког факултета у Београду, упорно се одржавала традиција пројектовања у „српско-византиском стилу“, не само црквених него и профаних јавних грађевина. Тек неколико година пред рат, на дипломским испитима се скоро уопште не виђају више радови у „српско-византиском стилу“.

Млађа генерација архитеката која је почела да пристиже неколико година по завршетку рата и која је већ носила нова схватања, имала је да се бори про-

тив многоструких препрека. Свесни тога, неколико млађих архитеката (Злоковић, Којић, Дубови, Бабић) оснивају 1927 „Групу архитеката модерног правца“, која настоји да се бори за циљеве модерне архитектуре кроз своје пројекте, изложбе, штампу.

Велики задаци, као што су репрезентативне државне зграде, и даље се не поверавају архитектурама млађе генерације. Али, приближно од 1930, модерна архитектура осваја изградњу станбених зграда. И сами кућевласници почели су прихватати модерну архитектуру због њених практичних преимућстава и њене економичности. Станови су сада светлији и удобнији, иако са мањом површином. Скоро редовно се уводе централна грејања и модерне санитарне инсталације. Док је 1924—25 било изграђено свега 50,8% станова са купатилом, 1927 је таквих станова било 64,0%, 1932 било их је 74,0% а 1934 било је 79,1% станова са купатилом. При томе треба имати у виду да су последњих година само најсиромашнији станови у засебним кућицама на периферији грађени без купатила.

Позитивна појава на станбеним зградама које су се градиле између 1930 и 1940 јесте боља обрада, често и луксузна, улазних врата и степенишног простора (стакло, антикородал за улазна врата, мермер или керамика за степенишни простор).

Неколико млађих архитеката, међу којима треба на првом месту споменути Бранислава Маринковића, Миладина Прљевића и Момчила Белобрка, највише је допринело примени модерне архитектуре на станбене зграде.

Није био редак случај да је модерна архитектура, са својим проналасцима рационалне и економичне организације стана, била стављана у службу претераног извлачења добити из зграде. Тако су настала прекомерно изграђена градилишта (често је 75% па и 90% парцеле било под зградом) и зграде са мрачним светларницима, усиљена решења станова са димензијама појединих простора испод минимума. Истина је да су власници били ти који су по-

² У Другом светском рату ова зграда је била тешко оштећена а после рата обновљена и темељно реконструисана по пројекту арх. Павла Крата, изнутра и споља, тако да данас пружа изглед потпуно савремене грађевине.

стављали скоро неограничене захтеве рентабилности. При томе се архитект често налазио у деликатном положају између захтева клијента и своје стручне савести. У том сукобу су неки архитекти били доследнији а неки популствивији.

Има и других негативних појава у овом развоју: модерна архитектура постаје мода. Тако наилазимо на низ зграда на којима се испољава нови формализам, нови еклектицизам, који у неукусности често превазилази и онај ранији. Често се наилази на зграде на којима се огледа несхватање суштине модерне архитектуре већ површно играње спољним ефектима.

Сем станбених зграда, модерна архитектура је све више прихватана у изградњи зграда за пословне просторије и бирое, донекле и за основне и средње школе. Али то није било званично признање вредности модерне архитектуре, већ пре једна концесија. Сматрало се да је модерна архитектура утилитаристичка и да је погодна за практичне сврхе, али да нема и уметничких квалитета. По том схватању излази да је архитектура само у изузетним случајевима уметност, и да су само неке зграде, као што су парламентарне, позоришне, музејске, министарства итд., носиоци уметничких инспирација. Није био случај само код нас, да модерна архитектура још није достигла виши ступањ развоја, него је и у многим развијенијим земљама са

дугом традицијом, академизам имао чврсту подршку званичних кругова.

Развитак архитектуре Београда после Првог светског рата, одвијао се под изузетно тешким околностима. Грозничава изградња Београда у току које је подигнут веома велики број зграда и међу њима знатан број великих и значајних објеката, пада у доба прекида континуитета између старијих и млађих генерација архитеката, изазваног ратним догађајима. Истовремено, у светским размерама, то је и период крајње немоћи и декаденције традиционализма и академизма, период тражења нових путева и борбе за нову архитектуру.

Друштвени развој тадашње Југославије, са нарочито изразитим формама у Београду, нагло богаћење нових капиталиста трговином, индустријом и високом потпором државног апарата, имао је врло негативан утицај на укупни урбанистички и архитектонски лик Београда. Због тога је та архитектура бескрајно шаролика, неусклађена, без афинитета. Поједина остварења високог квалитета не долазе до изражаја јер су разбацана, неповезана у целину, утопљена у општи несклад.

Задатак архитеката данашњег Београда, чији је рад у новим, социјалистичким условима добио један човечанскији смисао, али који носе и терет једног таквог наслеђа, није ни мало лак. Ради се о томе да Београд најзад добије један усклађен и изразит лик.

· DÉVELOPPEMENT DE BEOGRAD ET DE SON ARCHITECTURE DANS L'INTERVALLE ENTRE LES DEUX GUERRES

O. MINIC

L'intervalles entre les deux guerres représente un tournant décisif quant à l'aspect actuel de Beograd et de ses possibilités de développement ultérieur. Au cours de cette période la population qui, auparavant, atteignait à peine cent mille habitants, est montée à trois cent cinquante mille et la superficie bâtie, qui était de 1000 ha, s'est élevée à 4000 ha.

Les constructions étaient dispersées et les maisons en majorité basses. Immédiatement

après la première guerre mondiale, on avait commence l'élaboration du plan de régulation de Beograd, mais dans une grande partie de la ville on bâtissait sans plan, au gré des constructeurs et sans contrôle aucun. Ceci vaut surtout pour les parties nouvelles de la ville qui, tout d'abord, n'étaient pas comprises dans le cadre prévu par le plan.

Le plan général de la ville de Beograd, établi entre 1922 et 1924, n'a pas été conçu sur des bases suffisamment larges et ne don-

nait pas de perspectives nettes à une ville en pleine ascension, à la capitale d'un nouvel état beaucoup plus grand. En se basant surtout sur l'état des choses existant — dont pourtant la valeur matérielle était insignifiante, on a, avec ce plan, laissé passer une occasion favorable d'établir en temps utile les interventions nécessaires, qui auraient assuré un meilleur développement de la ville dans l'avenir. Bien plus, même tel qu'il était, le plan n'a pas été suivi avec fidélité, d'une part parce qu'il ne répondait pas aux nouveaux besoins se présentant au fur et à mesure et parce que la vie le démentait tous les jours, et d'autre part, parce qu'en protégeant des intérêts privés et égoïstes on éludait ses prescriptions. Le développement de la ville ayant pris une tout autre direction de celle prévue par le plan et ayant brisé son cadre, on fut obligé d'élaborer en 1939 un nouveau plan de régulation qui, de manière générale, a sanctionné l'état de choses existant.

Durant toute cette période d'énormes moyens matériels ont été engagés dans la construction. Tous les édifices publics de la direction et de l'administration d'Etat, un grand nombre d'écoles, de facultés et d'hospitaux, ont été construits après la guerre, sans parler des maisons d'habitation pour — environ — 300.000 habitants nouveaux. Mais la qualité des solutions architectoniques n'a pas été à la hauteur d'une si brillante activité dans la construction. Au cours de premières années, une désorientation absolue règne dans la création architecturale. C'est une période de pleine décadence des styles hi-

storiques, la mort de la «Secession» et l'avènement de l'architecture moderne, qui n'était pas encore arrivée jusqu'à nous. L'une des raisons de cette médiocrité fut le manque d'architectes, car les nouvelles générations, retardées par la guerre n'étaient pas encore en mesure de prêter leur concours.

Faute de tradition architecturale ferme, de cadres formés d'architectes d'autorité l'aspect architectonique des constructions de Beograd reflète d'une part l'influence néfaste des milieux officiels (quand il s'agit de grands édifices de l'Etat), et, d'autre part, celle des propriétaires des maisons privées. Les premiers s'attachent à l'éclectisme périmé et à une fausse monumentalité, privée de tout sens de mesure, tandis que les seconds adoptent le plus volontiers une architecture tarabiscotée, sans valeur ni goût. Le caractère hétéroclite et le manque d'harmonie de cette architecture de Beograd est dû en grande partie à la mentalité des propriétaires, dont le niveau culturel n'a pas suivi le rythme de croissance de leur bien-être matériel, donc ils s'opposaient à toute tentative d'arriver à une unité de style.

Les principes de l'architecture moderne commencent à s'affirmer peu à peu, quoique de façon pas suffisamment conséquente, dans la construction des maisons d'habitation. Durant les derniers dix ans précédant la seconde guerre mondiale, de meilleurs résultats ont été obtenus, surtout dans la construction des maisons destinées à l'habitation. Le progrès se manifeste dans la qualité et l'aménagement des logements dans les maisons à plusieurs étages au centre de la ville.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — Comparaison des surfaces bâties à Beograd en 1920, 1934 et 1948. Tandis que les changements sur le territoire de Zemun sont à peine perceptibles, le territoire de Beograd a augmenté de 3 à 4 fois.
- Fig. 2 — Vue à vol d'oiseau de Beograd. On se rend compte d'absence de système de la construction
- Fig. 3 — Maisons du XIXe siècle à proximité de nouvelles constructions après la première guerre mondiale (rue Skadarska)
- Fig. 4 — La Bourse (arch. A. Djordjević) et la Chambre de Commerce (arch. Brašovan), deux constructions les plus marquantes de la Place des Etudiants, mais réalisée sans soucis d'harmonie

avec les constructions environnantes, donnent l'impression des constructions qui se trouvent par pur hasard l'une à côté de l'autre

- Fig. 5 — Le bâtiment de la Clinique de Pédiatrie de l'Université est une belle réalisation de l'architecture des hopitaux moderne
- Fig. 6 — Cette maison dans la rue Jovanova est un exemple de mauvais goût en architecture et de l'éclectisme très bon marché (oeuvre de l'arch. Jovan Bjelović)
- Fig. 7 — Le bâtiment à l'angle des rues Braće Jugović, 29 novembre et Skadarska, oeuvre de l'arch. Brašovan compte parmi les meilleures réalisations de l'architecture moderne à Beograd